

Музика Анатолій Ананійович,  
доктор юридичних наук, професор,  
член-кореспондент НАПрН України,  
заслужений діяч науки і техніки України,  
провідний науковий співробітник  
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна,  
ORCID ID 0000-0002-7822-5889

### УРАХУВАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ МІСЦЯ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ В МЕЖАХ ОБСТАВИН, ЯКІ ПОМ'ЯКШУЮТЬ ЧИ ОБТЯЖУЮТЬ ПОКАРАННЯ

*Розглядається малодосліджена проблема кримінального права – законодавче відображення місця вчинення злочину як невід'ємного компонента в межах низки обставин, які пом'якшують чи обтяжують покарання. Наголошується на тому, що увага науковців і практиків до цих кримінально-правових аспектів здатна відігравати помітну роль під час ухвалення судових рішень – їх належної обґрунтованості в частині диференціації відповідальності та дотримання принципу домірності (справедливості) покарання, що призначається винуватим особам. Розкрито зміст зазначених обставин в аспекті предмета дослідження.*

**Ключові слова:** місце вчинення злочину, обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, призначення покарання, кримінальне правопорушення, диференціація кримінальної відповідальності.

Одразу зазначимо, що загалом ми будемо послуговуватися поняттям «місце вчинення злочину». Можливі винятки стосуються здебільшого ситуацій, коли це зумовлено аналізом або цитуванням відповідних положень закону чи наукових праць. Проте всі положення дослідження в аспекті його предмета можуть застосовуватися й до таких категорій, як «кримінальний проступок» чи «кримінальне правопорушення».

Статтю присвячено аналізу питань, найменш досліджених у кримінально-правовій доктрині, про місце вчинення злочину. Недостатнє їх наукове вивчення зумовлено кількома факторами: по-перше, слабкою увагою спеціалістів до проблематики місця вчинення злочину загалом; по-друге, рідкісним для правозастосовної практики зверненням до ознак місця вчинення злочину як обставини, що може впливати на індивідуалізацію покарання. Окремим і також недостатньо дослідженим є питання про вплив місця вчинення злочину на диференціацію кримінальної відповідальності. Отже, ми пропонуємо «зануритись» у пізнання суті пом'якшуючих та обтяжуючих обставин дещо глибше порівняно з традиційним підходом.

Завданням статті вбачаємо актуалізацію пізнання чутливої проблеми кримінального права – особливостей місця вчинення злочину в межах обставин, які пом'якшують чи обтяжують покарання.

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України під час призначення покарання суд враховує: 1) ступінь тяжкості вчиненого злочину; 2) особу винного; 3) обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Аналіз вітчизняної системи обставин, які пом'якшують або обтяжують покарання, переконливо свідчить, що місце вчинення злочину безпосередньо не є чинником індивідуалізації покарання, а постає лише компонентом деяких обставин. Проаналізувавши обставини, які пом'якшують покарання, передбачені ст. 66 КК України, можна дійти висновку, що місце вчинення злочину є компонентом деяких з них. Насамперед такою обставиною може бути «надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення» (п. 2<sup>1</sup> ч. 1 ст. 66 КК України).

КК України доповнений зазначеною обставиною на підставі Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» від 15 квітня 2008 р. Зміст цієї обставини, за винятком науково-практичних коментарів, доволі рідко розкривають у кримінально-правовій літературі. Наприклад, у великій українській юридичній енциклопедії [1] зазначена обставина не висвітлена в окремій статті; вона лише згадується як складова переліку обставин, які пом'якшують покарання. Зважаючи на те, що й інші обставини, які пом'якшують або обтяжують покарання, окремо не розглянуто, це можна сприйняти як вияв редакційної політики творчого колективу вказаної праці. Водночас, основну суть наведеної обставини було висвітлено в іншому енциклопедичному виданні: «... під наданням медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину розуміють вчинювані з власної волі активні дії суб'єкта умисного або необережного злочину або інших осіб, залучених винним, спрямовані на усунення або зменшення негативних наслідків вчиненого злочину» [2, с. 128]. Під поняттям «медична допомога потерпілому» автор зазначеної статті (С.Р. Багіров) пропонує розуміти першу медичну допомогу. Йдеться, наприклад, про відновлення дихання і серцевої діяльності (штучне дихання, закритий масаж серця), тимчасове зупинення або уповільнення кровотечі (накладення джгута, закрутки, ручне притиснення артеріальних стволів), фіксацію переломів та вивихів за допомогою підручних засобів (палиць, дошки тощо), первинну обробку поранень та накладення пов'язок [2, с. 128]. З наведеним тлумаченням у цілому можна погодитися.

Виникає запитання, чи існують підстави сприймати цю обставину як таку, що враховує її компонент – місце вчинення злочину? Вважаємо, що так, зосередивши увагу на буквальному тлумаченні слів закону «безпосередньо після вчинення злочину». На перший погляд убачається, що аналізований зворот відображає винятково час вчинення злочину – *(коли?) – безпосередньо після вчинення злочину*. Проте згідно з просторово-часовим підходом, якого ми дотримуємося, можна стверджувати, що сполука слів «безпосередньо після вчинення злочину» одночасно вказує й на місце вчинення злочину. Семантичний зміст слова «безпосередньо», яке є прислівником, розкриємо за допомогою прикметника «безпосередній»: «Безпосередній – 1. Який не має проміжних ланок, здійснюється без посередництва кого-, чого-небудь; прямий. // Зовсім близько, найближчий. // Який прямо впливає з чого-небудь або зумовлює щось» [3, с. 44].

Наведене означає: слова «безпосередньо після вчинення злочину» вказують на те, що відповідна допомога надається прямо на тому місці, де була завдана передбачена законом шкода потерпілому (йдеться про злочин з матеріальним складом). Водночас, в аспекті аналізованого питання слід застерегти, що заподіяння потерпілому шкоди може статися і під час вчинення злочину з формальним складом. Наприклад, особа вчинила публічну наругу над державним символом – спалила Державний Прапор України (ч. 1 ст. 338 КК України). Це спричинило серцевий напад в очевидця злочину – літнього ветерана війни. Реагуючи на такий наслідок своїх дій, винуватий терміново надав першу медичну допомогу потерпілому. Отже, місце вчинення злочину є компонентом зазначеної обставини і разом з іншими її ознаками може вплинути на пом'якшення покарання.

Загалом варто мати на увазі, що дії (або бездіяльність) особи після вчинення нею злочину на місці, де сталося заподіяння шкоди потерпілому, багато в чому можуть вплинути на подальшу кримінально-правову оцінку вчиненого й долю суб'єкта злочину. Зокрема, найчастіше після дорожньо-транспортних пригод трапляються такі два різновиди розвитку подій: 1) учасник ДТП, який імовірно є суб'єктом злочину, передбаченого ст. 286 КК України, залишається на місці ДТП і надає медичну або іншу допомогу потерпілому (потерпілим) безпосередньо після пригоди; 2) учасник ДТП намагається залишити місце ДТП, позбавляючи потерпілу особу (чи кількох потерпілих) надання допомоги. Перший варіант розвитку подій обов'язково буде враховано судом як обставину, що пом'якшує покарання. Другий – несприятливий, з кримінально-правового погляду, для суб'єкта, оскільки залежно від стану небезпеки, яка загрожує потерпілому в певному місці, може утворити ознаки злочину «залишення в небезпеці», передбаченого відповідною частиною ст. 135 КК України. Якщо ж ознак цього злочину встановлено не буде, то суд може врахувати таку поведінку в межах характеристики особи винного, кваліфікуючи залишення місця дорожньо-транспортної пригоди як адміністративне правопорушення, передбачене ст. 122<sup>4</sup> КУпАП.

Наступною обставиною, в якій місце вчинення злочину постає невід'ємним компонентом, є «вчинення кримінального правопорушення під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поведінням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведіння з боку потерпілого» (п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України).

Висновок про обов'язковість місця вчинення злочину як складової цієї обставини ґрунтується на такому. Сильне душевне хвилювання розглядається теорією кримінального права як певний «емоційний стан особи, що виникає раптово внаслідок реакції на зовнішні обставини, який суттєво знижує її здатність повною мірою усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними. Цей стан характеризується неочікуваністю, миттєвістю, бурхливістю, швидкоплинністю, а також сильним нервовим збудженням та надзвичайним хвилюванням, що відображає кількісну характеристику емоційної реакції особи на певні обставини» [1, с. 874–875].

Отже, якщо обов'язковою ознакою цього стану є раптовість виникнення і швидкоплинність перебігу, то вчинити злочин під впливом такого стану можна лише в місці, де потерпілий вчинив неправомірні або аморальні дії.

У теорії кримінального права трапляються й інші думки щодо ознаки «раптовість виникнення», що дозволяє деяким авторам доходити висновку про нетотожність поняття сильного душевного хвилювання, які передбачаються у п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України і ст.ст. 116, 123 КК України. Так, Л.І. Шеховцова підтримує підхід, згідно з яким обставиною, що пом'якшує покарання, у сенсі п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України, є не лише фізіологічний афект, а й інші юридично значущі емоційні стани, які, по-перше, можуть і не досягати сили та інтенсивності, властивих афекту, а, по-друге, не обов'язково характеризуються раптовістю. До таких станів належать, зокрема, фрустрація, стрес, психоемоційне збудження. Наявність цих станів, як і сильного душевного хвилювання, встановлюється психолого-психіатричною експертизою [4, с. 13].

Звернемося до аргументів, якими автор підтримує свою позицію. «По-перше, – зазначає Л.І. Шеховцова, – у п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України вказано про сильне душевне хвилювання, не визначаючи його якісні особливості, а в ст.ст. 116, 123 КК України йдеться про сильне душевне хвилювання, що раптово виникло. Маючи на увазі психологічний аспект питання, варто сказати, що в ст.ст. 116, 123 КК України мовиться саме про афект, оскільки раптовість виникнення емоційного стану характерна саме для афекту. У п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України мається на увазі сильне душевне хвилювання як стан емоційного напруження» [4, с. 13–14]. З наведеним аргументом важко погодитися, оскільки головними кримінально-правовими ознаками сильного душевного хвилювання сучасна наука вважає такі: емоційний стан особи; він виникає раптово; врешті, цей стан істотно знижує здатність повною мірою усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними. Саме про *сильне* (виділено нами. – А.М.) душевне хвилювання і йдеться у п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України. Такий стан, як уже наголошувалося, передбачає бурхливу реакцію на зовнішні чинники, характеризується швидкоплинністю, а також сильним нервовим збудженням і надзвичайним хвилюванням. Стан же емоційного напруження, про який пише Л.І. Шеховцова, не є ідентичним сильному нервовому збудженню і надзвичайному хвилюванню, які належать до ознак сильного душевного хвилювання.

«По-друге, – пояснює Л.І. Шеховцова, – закон вказує на різницю в співвідношенні в часі між сильним душевним хвилюванням і скоєнням злочину. Статті 116, 123 КК України вимагають, щоб злочин було скоєно у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виник, тобто в той період, поки триває афективне збудження. У п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України говориться про скоєння злочину під впливом сильного душевного хвилювання. Інакше кажучи, у цьому випадку злочин хоча й пов'язаний із сильним душевним хвилюванням, зумовлений ним, але не обов'язково має збігатися в часі з вищою фазою цього хвилювання» [4, с. 14].

Отже, сильне душевне хвилювання – це емоційний стан, який швидко проходить. Слова закону «під впливом сильного душевного хвилювання» – синонімічні щодо звороту «у стані сильного душевного хвилювання», оскільки такий вплив є наявним лише доти, поки суб'єкт злочину перебуває у відповідному стані. У ситуації, коли зазначений стан минув, уже неможливо стверджувати про зниження здатності особи усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними. Інакше виникає запитання: якщо ця здатність повернулася до особи, то що ж саме постає чинником пом'якшення покарання?

Доречно зауважити, що й практика Верховного Суду України «рухалась» таким шляхом, що не визнає факт вчинення злочину (в аспекті обставини, яка передбачена п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України) після того, коли стан сильного душевного хвилювання минув. За такої ситуації Верховний Суд України рекомендував судам розглядати як обставину, що пом'якшує покарання, лише неправомірну поведінку потерпілого. На підтвердження цього підходу пошлемося на п. 23 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 07 лютого 2003 р. № 2, де зазначається: «У випадках, коли вбивство вчинено або тяжке тілесне ушкодження заподіяно після того, як стан сильного душевного хвилювання минув, дії винного потрібно кваліфікувати за статтями КК, що передбачають відповідальність за вчинення зазначених злочинів без пом'якшуючих обставин. Неправомірна поведінка потерпілого в такому разі може бути визнана обставиною, що зменшує суспільну небезпечність злочину і пом'якшує покарання винного» [5, с. 26].

Серед інших обставин, які пом'якшують покарання і пов'язані з місцем вчинення злочину, є «вчинення кримінального правопорушення з перевищенням меж крайньої необхідності» (п. 8 ч. 1 ст. 66 КК України). Наявність місця вчинення злочину як обов'язкового для врахування компоненту цієї обставини вбачається зі змісту правової природи крайньої необхідності та її ознак.

Згідно з усталеними положеннями теорії кримінального права до ознак крайньої необхідності належать такі: 1) існує небезпека заподіяння шкоди інтересам, які охороняються кримінальним законом; 2) небезпека є безпосередньою; 3) шкода заподіюється для усунення небезпеки; 4) небезпеку в цій обстановці не можна усунути іншими засобами; 5) заподіяна шкода є менш значною, ніж відвернена [6, с. 362–363]. Ключовими для характеристики місця вчинення злочину з перевищенням меж крайньої необхідності є друга та четверта з названих вище ознак. Небезпека може бути ініційована різними причинами – поведінкою людей, тварин, природними явищами, технічними факторами тощо. Законодавча вказівка на те, що усунути таку небезпеку в цій обстановці не можна іншими засобами, є свідченням одночасної наявності певного часу й місця як складових поняття «обстановка».

Усунути небезпеку може лише акт крайньої необхідності – тобто заподіяння шкоди менш важливим відносинам заради відвернення більш значної шкоди. Суб'єкт крайньої необхідності впливає на джерело небезпеки, але здійснити це можна, як правило, у тому місці, де небезпека безпосередньо загрожує. Наприклад, скерувати у стовп транспортний засіб, у якого відмовили гальма і який рухався на групу людей, або застрелити агресивного собаку, який зірвався з ланцюга і почав атакувати перехожих. Якщо особа перевищила межі крайньої необхідності, відповідне діяння кваліфікується на загальних підставах, оскільки Особлива частина КК України не передбачає спеціальних кримінально-правових норм про відповідальність за заподіяння шкоди у стані крайньої необхідності.

Викладене підтверджує тезу про те, що місце вчинення злочину належить до важливих складових кримінально-правового аналізу поведінки особи на предмет з'ясування правомірного (чи неправомірного) характеру її діяння, вчиненого в стані крайньої необхідності.

Наступна й остання обставина (в переліку тих, що пом'якшують покарання і пов'язані з місцем вчинення злочину) – «виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням кримінального правопорушення у випадках, передбачених цим Кодексом» (п. 9 ч. 1 ст. 66 КК України).

У ст. 43 КК України<sup>1</sup> йдеться, зокрема, про таке: «1. Не є кримінальним правопорушенням вимушене заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам особою, яка відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх кримінально протиправної діяльності».

Згідно з ч. 2 ст. 43 КК України особа може підлягати кримінальній відповідальності за вчинення у складі організованої групи чи злочинної організації: 1) особливо тяжкого злочину, вчиненого умисно і поєданого з насильством над потерпілим, або 2) тяжкого злочину, вчиненого умисно і пов'язаного з спричиненням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому, або 3) якщо такий злочин пов'язаний з настанням інших тяжких або особливо тяжких наслідків.

Лише зазначені (а не будь-які інші) види злочинів беруться до уваги під час вирішення питання про відповідальність особи, що виконувала спеціальне завдання. І тому місце вчинення саме таких злочинів має бути встановлено, досліджено і доказано. Одержана інформація в цьому аспекті слугуватиме ухваленню законного рішення.

Отже, серед обставин, що пом'якшують покарання, ми шляхом граматичного, логічного і системного тлумачення вирізняємо чотири обставини, в яких місце вчинення злочину є обов'язковим компонентом: 1) «надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення» (п. 2<sup>1</sup> ч. 1 ст. 66 КК України); 2) «вчинення кримінального правопорушення під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поведінням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведіння з боку потерпілого» (п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України); 3) «вчинення кримінального правопорушення з перевищенням меж крайньої необхідності» (п. 8 ч. 1 ст. 66 КК України); 4) «виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням кримінального правопорушення у випадках, передбачених цим Кодексом» (п. 9 ч. 1 ст. 66 КК України).

Принагідно зазначимо, що в аспекті нашого дослідження окремого розгляду потребують поняття «випадковий збіг обставин» та його кримінально-правове значення. Зазначене поняття властиве кримінально-правовій системі Азербайджанської Республіки, Республіки Казахстан, російської федерації тощо. Проте його використовує і вітчизняна правозастосовна практика. Зокрема, в абзаці 1 п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р. № 7 наголошується: «При призначенні покарання суд

<sup>1</sup> Примітка. Норми зазначеної статті мають значний запобіжний потенціал. На цю тему в Україні захищено принаймні дві дисертації [7;8].

може визнати пом'якшуючими й інші обставини, не зазначені в ч. 1 ст. 66 КК України (наприклад, вчинення злочину *внаслідок збігу випадкових обставин* чи неправильної поведінки потерпілого, відвернення підсудним шкідливих наслідків злочину, часткове відшкодування шкоди, відшкодування моральної шкоди)» [9, с. 342].

Орієнтування судів нижчих інстанцій щодо можливості врахування такої пом'якшуючої обставини, як «вчинення злочину внаслідок збігу випадкових обставин» є доволі спірним. Вважаємо це типовим прикладом невдалого запозичення чужого законодавчого поняття вітчизняною судовою практикою. Його застосування потребує належної теоретичної розробки: окреслене питання наразі вбачається майже недослідженим українською кримінально-правовою доктриною. Зокрема, проблемним може стати відмежування обставини, що пом'якшує покарання, від випадкового заподіяння шкоди (казусу), яке виключає кримінальну відповідальність через відсутність вини, та від випадкового причинного зв'язку, наявність якого також виключає кримінальну відповідальність згідно з поглядами більшості науковців.

Сприймаємо наукову позицію стосовно можливості врахування місця вчинення злочину як обставини, що пом'якшує покарання (К.Л. Аксєв), аргументуючи, що перелік обставин, які пом'якшують покарання, є відкритим, а тому визнається допустимим визначення її як місця вчинення злочину. Для прикладу автор наводить справу, в якій суд врахував місце вчинення злочину (подвір'я будинку) як обставину, що пом'якшує покарання. Наголошується, що зазначений підхід суду є обґрунтованим і має історичне коріння: такі місця, як житло, подвір'я завжди підлягали особливій кримінально-правовій охороні.

Аналогічну позицію поділяє і вітчизняна судова практика, хоча наведений нами приклад стосується кваліфікуючої обставини. Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду в постанові від 29 травня 2024 р. дійшов висновку, що зріз та вивезення дерев з огороженої приватної території має всі ознаки крадіжки, поєднаної з проникненням (ч. 3 ст. 185 КК України). Посилаючись на правову позицію об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду, що викладена в постанові від 19 листопада 2018 р. (справа № 205/5830/16-к, провадження № 51-2436кмо18), Суд наголошує на такому.

Огороджена територія може бути віднесена за своїми ознаками до поняття «сховище», беручи до уваги: характер огорожі (розмір, конструкцію, цілісність тощо); наявність інших пристосувань, засобів (охорони, сигналізації, собак, освітлення, засувів, гачків, замків на воротах і хвіртках тощо), які об'єктивно перешкоджають вільному доступу сторонніх осіб; інші ознаки, які дають змогу ідентифікувати зазначену територію як таку, що має призначення постійного або тимчасового зберігання матеріальних цінностей (тобто є сховищем). І далі Суд уточнює: «При цьому необхідно встановити об'єктивні обставини, які дозволяють ідентифікувати винній особі відповідне місце чи територію як «сховище» до протиправного вторгнення. Вирішальне значення має встановлення обмеженого режиму доступу та наявність у особи умислу на незаконне вторгнення (входження, потрапляння) до сховища та незаконне перебування в ньому з метою заволодіння чужим майном. Проникнення (протиправне вторгнення) може бути

пов'язане із подоланням перешкод або здійснюватися без такого. Не виключається кваліфікація за відповідними частинами статей Особливої частини КК України, які передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення проти власності, у разі проникнення в незамкнене на замок житло, інше приміщення або сховище, оскільки відсутність замка або відкриті двері або ворота автоматично не дають підстав вважати будь якій особі, що доступ на приватну територію є вільним і необмеженим, що він не потребує отримання відповідного дозволу власника або володільця» [10].

До такої позиції Верховного Суду ми ставимось прихильно.

Тепер проаналізуємо обставини, які обтяжують покарання. Вивчення змісту ч. 1 ст. 67 КК України дає підстави вважати, що чотири обставини включають місце вчинення злочину як невід'ємний їх компонент, зокрема: «вчинення кримінального правопорушення ... у присутності дитини» (п. 6); «вчинення кримінального правопорушення з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством» (п. 9); «вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій» (п. 11); «вчинення кримінального правопорушення особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів» (п. 13).

Обтяжуюча обставина «вчинення кримінального правопорушення ... у присутності дитини» (п. 6 ч. 1 ст. 67 КК України) вміщує ознаку «місце вчинення злочину», що може бути доведено такими міркуваннями. Слова закону «у присутності дитини» вказують на обстановку вчинення злочину, а відповідно до нашого підходу обстановка є поєднанням часу і місця вчинення злочину. Зазначена обставина означає, що винувата особа вчиняє кримінальне правопорушення в тому місці і в той час, де й коли присутня дитина. Позицію законодавця щодо встановлення цієї обтяжуючої обставини можна пояснити тим, що, з одного боку, сприйняття дитиною протиправної поведінки винуватого здатне травмувати її психіку, формувати на майбутнє хибне уявлення дитини про «нормальність» таких дій, тобто вкрай негативно впливати на її розвиток.

Але йдеться не лише про сприйняття винятково дитиною дій суб'єкта злочину. Поява наведеної обставини також зумовлена і психічним ставленням злочинця до обстановки вчинюваного ним злочину. Тому, по-друге, у таких ситуаціях (особливо тоді, коли злочин вчиняється, наприклад, у присутності немовляти чи іншої дитини, яка нездатна усвідомлювати дії винуватого) спостерігаємо нехтування ним дитинства як цінності. Загалом через дії винуватого порушуються нормальні умови функціонування суспільних відносин у сфері виховання дітей.

Кримінологічне обґрунтування існування такої обставини пов'язане із впливом деструктивної поведінки суб'єкта на свідомість дитини. Доречно додати, що врахуванню підлягає не лише суспільно небезпечна дія суб'єкта у присутності дитини, а й сприйняття дитиною наслідків вчиненого. Наприклад, батько вбив матір дитини, а дитина в цей момент спала в сусідній кімнаті і не чула, як вчинювався злочин. Проте дитина прокидається, іде, наприклад, на кухню, де бачить наслідки вчиненого. Такий приклад може додатково обґрунтувати умовний пріоритет місця вчинення злочину над його часом у складі обстановки вчинення злочину, оскільки наслідки вбивства у наведеному

прикладі сприйматимуться дитиною в аспекті місця, а не часу його вчинення.

Обтяжуюча обставина «вчинення кримінального правопорушення з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством» (п. 9 ч. 1 ст. 67 КК України) передбачає використання згаданих осіб як знаряддя вчинення кримінального правопорушення. Усталеним у законодавстві (ч. 2 ст. 27 КК України) та юридичній практиці є положення про те, що виконавцем кримінального правопорушення визнається зокрема той, хто вчиняє його шляхом використання осіб, які за законом не підлягають кримінальній відповідальності. У теорії це умовно називають «правило довгої руки» і наводять приклади крадіжки, коли дорослий злочинець за допомогою малолітнього або психічно хворого заволодіває предметами, дістатися яких без їх використання винний не зміг би (наприклад, проникнення у приміщення через квартиру).

Ми наведемо інший приклад. Припустимо, злочинець через мобільний месенджер установив контакт з малолітнім і запропонував йому гроші за те, що той у певний час і в певному місці натисне кнопку виклику на мобільному телефоні, який залишив малолітньому. Виконання вказаного завдання призводить до вибуху на об'єкті електроенергетики (диверсійний акт). Згідно з обстоюваним нами просторово-часовим підходом це теж вважатиметься використанням малолітнього в місці вчинення злочину – там, де приведено в дію вибуховий пристрій шляхом натискання на кнопку мобільного телефону.

Оскільки знаряддя вчинення злочину переважно застосовується там і тоді, де й коли вчиняється протиправна дія чи бездіяльність, то це дає підстави для висновку про зв'язок обставини із місцем вчинення злочину.

Тут слід наголосити на реальних подіях, що останнім часом набули поширення в Україні. Йдеться про дистанційне залучення російськими спецслужбами наших співвітчизників (часто неповнолітніх), до вчинення злочинів, зокрема підпалів службових автомобілів українських захисників. Але такі особи в подібних ситуаціях уже використовуються не як знаряддя вчинення злочину, а в статусі його виконавця. Вони усвідомлюють свої суспільно небезпечні дії, передбачають їх шкідливі наслідки, тобто діють умисно.

На нашу думку, поняття «умови воєнного або надзвичайного стану» (п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України) стосується обстановки вчинення злочину – поєднання місця й часу вчинення злочину. Так, місце вчинення злочину є компонентом цієї обтяжуючої обставини опосередковано, через обстановку вчинення злочину.

Для розуміння обтяжуючої обставини «вчинення кримінального правопорушення особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів» (п. 13 ч. 1 ст. 67 КК України) потрібно брати до уваги таке. З теорії кримінального права відомо, що стан сп'яніння підлягає врахуванню як обставина, що обтяжує покарання, лише тоді, коли стан сп'яніння відіграє провідну роль у механізмі злочинної поведінки. Це актуально, наприклад, для правопорушень, що утворюють насильницьку злочинність, – заподіяння тілесних ушкоджень, домашнє насильство, хуліганські дії. Стан сп'яніння переважно не має значення для кримінальних правопорушень у сфері господарської чи службової діяльності.

Оскільки важливою є оцінка акту поведінки винного, вчиненого під впливом стану сп'яніння, то час і місце його вчинення постають невід'ємними компонентами аналізованої обставини. Водночас, це не означає, що ми визнаємо сам по собі стан сп'яніння як ознаку об'єктивної сторони вчиненого – об'єктивну складову ми вбачаємо у словах закону «вчинення кримінального правопорушення особою...», тобто в поведінці, а вона здійснюється в певному місці. Логіка нашого підходу, знову ж таки, спирається на просторово-часовий підхід – стан сп'яніння суб'єкта має значення з огляду на момент вчинення злочину, оскільки такий стан не є постійним, його тяглість минає. Отже, в аналізованій обставині спостерігається зв'язок часу й місця вчинення злочину з пріоритетним значенням часу.

У ч. 2 ст. 67 КК України сформульовано виняток щодо врахування окремих обставин: суд має право, залежно від характеру вчиненого кримінального правопорушення, не визнати певні обставини такими, що обтяжують покарання, навівши мотиви свого рішення у вироку. Це, наприклад, стосується обставин, зазначених у пп. 11 і 13. Водночас таке правило не поширюється на обставини, зазначені, зокрема, у пп. 6 і 9. Поза всяким сумнівом, у досліджуваних випадках законодавець взяв до уваги, поряд з іншими аспектами, особливості місця й часу вчинення злочину: в одних випадках сам їх виокремив як обов'язкові для врахування, в інших – залишив на розсуд суду.

Актуальність аналізованих питань може бути посилена пізнанням відповідного досвіду деяких зарубіжних держав. Так, у кримінальному законодавстві Королівства Іспанія до обставин, які обтяжують покарання, згідно з п. 2 ст. 22 розділу IV КК належить, зокрема: вчинення злочину за допомогою обману, зловживання владою або з використанням обставин місця, часу або допомоги інших осіб, що перешкоджає захисту потерпілого або сприяє безкарності злочинця [11].

Важливо наголосити, що деякі форми посткримінальної поведінки винного пов'язані з певним місцем і можуть бути чинниками, які тягнуть для нього кримінально-правові наслідки. З огляду на практичне значення цього питання тут ми вийдемо за межі обставин, які пом'якшують чи обтяжують покарання, та які водночас *не стосуються місця вчинення злочину*.

Наприклад, невинуватне залишення місця роботи чи навчання є, по суті, ухилення особи від заходів виховного характеру, що може вплинути на подальшу долю засудженого, який раніше був звільнений від кримінальної відповідальності за ст. 47 КК України. Про це йдеться в абзаці 4 п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» від 23 грудня 2005 р. № 12: «Ухилення особи від заходів виховного характеру полягає в її намаганні уникнути виховного впливу колективу, залишенні з цією метою *місця роботи або навчання* (виділено нами. – А.М.) та ін.» [9, с. 293].

За наявності такого факту суд ухвалює відповідне рішення згідно з ч. 2 ст. 47 КК України: «У разі порушення умов передачі на поруки особа притягається до кримінальної відповідальності за вчинене нею кримінальне правопорушення».

Крім цього, п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15 травня 2006 року № 2 передбачає: «Обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог щодо поведінки неповнолітнього (п. 2 ч. 2 ст. 105 КК України) слід розуміти як: обмеження перебування *поза домівкою* (тут і далі в тексті виділено нами. – А.М.) в певний час доби; заборону відвідувати *певні місця*, змінювати без згоди органу, який здійснює за ним нагляд, *місце проживання, навчання чи роботи, виїжджати в іншу місцевість*; покладення обов'язку продовжити навчання, пройти курс лікування (за наявності хворобливого потягу до спиртного або в разі вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів); тощо» [9, с. 516]. При цьому КК України не передбачає якихось заходів впливу на неповнолітнього в разі недотримання ним зазначених обмежень дозвілля і порушення встановлених судом особливих вимог щодо його поведінки.

Підбиваючи підсумки, варто ще раз наголосити на актуальності дослідження проблеми місця вчинення злочину в аспекті аналізу та можливості врахування обставин, які пом'якшують чи обтяжують покарання. Увага науковців і практиків до цих кримінально-правових аспектів здатна відігравати помітну роль під час ухвалення судових рішень – їх належної обґрунтованості в частині диференціації відповідальності та дотримання принципу домірності (справедливості) покарання, що призначається винуватим особам. Власне через таку властивість розглянута проблема вирізняється особливою гостротою.

До перспективних напрямів подальшого аналізу положень, пов'язаних з темою нашого дослідження, слід віднести, зокрема, проблеми кримінально-правової кваліфікації діяння з урахуванням особливостей місця вчинення злочину.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2017. 1064 с.
2. Мала енциклопедія кримінального права / за заг. ред. Ю.Л. Бошицького, З.А. Тростюк; Київ. ун-т права НАН України. Київ: Кондор-Видавництво, 2012. 284 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ-Ірпінь: ВТФ Перун, 2004. 1440 с.
4. *Шеховцова Л.І.* Емоційний стан особи, яка вчинила злочин, за кримінальним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 21 с.
5. Практика застосування Верховним Судом України положень Особливої частини Кримінального кодексу України [уклад. О.П. Горох]; за заг. ред. А.А. Музики. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 915 с.
6. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В.О. Навроцького. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
7. *Мантуляк Ю.В.* Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації як обставина, що виключає злочинність діяння. Київ, 2006. 18 с.

8. Абакумова Ю.В. Кримінальна відповідальність особи за вчинення злочину при виконанні спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації. Харків, 2007. 20 с.

9. Практика застосування Верховним Судом України положень Загальної частини Кримінального кодексу України [уклад. О.П. Горох]; за заг. ред. А.А. Музики. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 524 с.

10. Постанова ККС ВС від 29 травня 2024 р. у справі № 459/2219/20 (провадження № 51-7341км23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119493734> (дата звернення: 21.03.2024).

11. Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal. URL: <https://www.boe.es/buscar/pdf/1995/BOE-A-1995-25444-consolidado.pdf> (дата звернення: 21.03.2024); Criminal code (Código penal). As of 28 April, 2015. Madrid: Ministerio de Justicia, 2016. URL: [https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/Documents/Criminal\\_Code\\_2016.pdf](https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/Documents/Criminal_Code_2016.pdf) (дата звернення: 21.03.2024).

## REFERENCES

1. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia. "Great Ukrainian legal encyclopedia": in 20 vols. Vol. 17: Criminal law / editors: V.Ya. Tatus (head), V.I. Borysov (deputy chairman) and others; National Academy of the Legal Sciences of Ukraine; V.M. Koretsky Institute of State and Law National Academy of Sciences of Ukraine; Yaroslav the Wise National Law University. Kharkiv: "Pravo". 2017. 1064 p. [in Ukrainian].

2. Mala entsyklopediia kryminalnoho prava. "Small encyclopedia of criminal law" / by general ed. Yu.L. Boshytskoho, Z.A. Trostiuk; Kyiv. Law University of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv: Condor Publishing House. 2012. 284 p. [in Ukrainian].

3. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. "A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language" / ed. V.T. Busel. Kyiv-Irpin: VTF Perun. 2004. 1440 p. [in Ukrainian].

4. Shekhovtsova, L.I. (2007). Emotsiynyi stan osoby, yaka vchynyla zlochyn, za kryminalnym zakonodavstvom Ukrainy. "The emotional state of a person who has committed a crime, according to the criminal legislation of Ukraine": extended abstract of candidate's thesis. Kyiv, 2007. 21 p. [in Ukrainian].

5. Praktyka zastosuvannya Verkhovnym Sudom Ukrainy polozhen Osoblyvoi chastyny Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. "The practice of applying the provisions of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine by the Supreme Court of Ukraine" [compl. O.P. Horokh]; in general ed. A.A. Muzyka. Kyiv: Center for Educational Literature. 2017. 915 p. [in Ukrainian].

6. Ukrainske kryminalne pravo. Zahalna chastyna. "Ukrainian criminal law. General part": textbook / ed. by V.O. Navrotskyi. Kyiv: Yurinkom Inter. 2013. 712 p. [in Ukrainian].

7. Mantuliak, YU.V. (2006). Vykonannya spetsialnoho zavdannya z poperedzhennia chy rozkryttia zlochyynnoi diialnosti orhanizovanoi hrupy chy zlochyynnoi orhanizatsii yak obstavyna, shcho vyklyuchaie zlochyynnist diiannia. "Carrying out a special task to prevent or uncover the criminal activity of an organized group or criminal organization as a circumstance that excludes the criminality of the act". Kyiv. 18 p. [in Ukrainian].

8. Abakumova, YU.V. (2007). Kryminalna vidpovidalnist osoby za vchynennia zlochyynu pry vykonanni spetsialnoho zavdannya z poperedzhennia chy rozkryttia zlochyynnoi diialnosti orhanizovanoi hrupy abo zlochyynnoi orhanizatsii. "Criminal liability of a person for committing a crime while performing a special task to prevent or uncover the criminal activity of an organized group or criminal organization". Kharkiv. 20 p. [in Ukrainian].

9. Praktyka zastosuvannya Verkhovnym Sudom Ukrainy polozhen Zahalnoi chastyny Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. "The practice of applying the provisions of the General part of the Criminal Code of Ukraine by the Supreme Court of Ukraine" [compl. O.P. Horokh]; in general ed. A.A. Muzyka. Kyiv: Center for Educational Literature. 2017. 524 p. [in Ukrainian].

10. Postanova KKS VS. "Resolution of the Supreme Court of Appeals of Ukraine" dated May 29, 2024 in case No. 459/2219/20 (proceedings No. 51-7341km23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119493734> (Date of Application: 21.03.2024) [in Ukrainian].

11. Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal. URL: <https://www.boe.es/buscar/pdf/1995/BOE-A-1995-25444-consolidado.pdf>; Criminal code (Código penal). As of 28 April 2015. Madrid: Ministerio de Justicia. 2016. URL: [https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/Documents/Criminal\\_Code\\_2016.pdf](https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/Documents/Criminal_Code_2016.pdf) (Date of Application: 21.03.2024) [in Spanish].

UDC 343.22:343.98

**Muzyka Anatolii,**

Doctor of Juridical Sciences, Professor,  
Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine,  
Honoured Worker of Science and Technology of Ukraine,  
Leading Researcher of the State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,  
ORCID ID 0000-0002-7822-5889

### **THE SPECIFICS OF THE CRIME SCENE, WITHIN THE CIRCUMSTANCES, WITH MITIGATING OR AGGRAVATING FACTORS IN DETERMINING THE PUNISHMENT**

The article provides an in-depth analysis of the issues surrounding the place of commission of a crime, which are often overlooked in the context of criminal law doctrine. The lack of scientific study in this area is due to a number of factors. Primarily, there has been limited attention from specialists on the issue of crime scenes in general. Secondly, there has been a low incidence of the use of crime scenes as a factor affecting the individualisation of punishment in law enforcement practice. Another area that requires further investigation is the impact of the location where a crime is committed on the differentiation of criminal liability.

The analysis of the national system of circumstances that mitigate or aggravate punishment demonstrates that the location where a crime is committed is not a determining factor in the individualisation of punishment. Rather, it is just one of a number of factors contributing to the overall assessment.

The author distinguishes four mitigating circumstances through a grammatical, logical and systematic interpretation. These are the circumstances provided for in Paragraphs 21, 7-9 of Part 1 of Article 66 of the Criminal Code of Ukraine. Our analysis leads us to a similar conclusion regarding the aggravating circumstances outlined in Paragraphs 6, 9, 11, and 13 of Part 1 of Article 66 of the CC of Ukraine.

The article provides an in-depth examination of the subject matter under study, elucidating the content of the aforementioned circumstances. The author employs a comparative analysis methodology, integrating insights from court practice and foreign legislation.

The author underscores the pivotal role that the attention of scholars and practitioners to these criminal law aspects can play in the formulation of court decisions. In this regard, the

© Muzyka Anatolii, 2024

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2024.2\(64\).14](https://doi.org/10.36486/np.2024.2(64).14)

Issue 2(64) 2024

<https://naukaipravookhorona.com/>

differentiation of liability and compliance with the principle of proportionality (fairness) of punishment imposed on perpetrators are of particular significance.

The author identifies several promising avenues for further analysis of the provisions related to the topic of this study. In particular, the criminal law qualification of an act with due regard for the specifics of the place of commission of a crime merits further investigation.

**Keywords:** place of commission of a crime, circumstances mitigating and aggravating punishment, sentencing, criminal offense, differentiation of criminal liability.

Отримано 22.04.2024